

(शिवः । यथा, महाभारते तस्य सहस्रनाम-
कीर्तने । १३ । १७ । १०६ ।

“वयि को बड़को वृत्तो बकुलसन्दनम्भदः ।
सारग्रीवो महाजनुरलोक्ष महायधः ॥”

ब(व)कुला, स्त्री, (बकुल + टाप् ।) कटुका । इति
राजनिर्घण्टः ॥

ब(व)कुली, स्त्री, (बकुल + गौरादित्वात् ङीष् ।)
काकोली । इति शब्दचन्द्रिका ॥

ब(व)कूलः, पुं, (बकुल । षोडशरादित्वात् ङीष् ।)
बकुलवृक्षः । इति शब्दरत्नावली ॥

ब(व)केरुका, स्त्री, (बकानां बकसम्बन्धानां ईरुकं
गतिर्यत्र ।) बलाका । वातावर्जितशशाखा । इति
मेदिनी । के, २०२ ॥

बकोटः, पुं, बकः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

बठ, पौ, इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भा०-पर०-
अक०-सेट् ।) पैन्यमिह सामर्थ्यम् । वठति
वीरो योर्हुं समर्थः स्यादित्यर्थः । इति
दुर्गादासः ॥

ब(व)डवा, स्त्री, (बलं वातीति । बल + वा + कः ।
टाप् । डलयोरैक्यात् लस्य डल्म ।) घोटकी ।
इत्यमरः । २ । ८ । ४३ ॥ (यथा, महाभारते ।
१ । २२२ । ४५ ।

“बड़वानानु शुडानां चन्द्रांशुसमवर्षसाम् ।
ददौ जनार्दनः प्रीत्या सहस्रं हेमभूषितम् ॥”
अस्या दुग्धगुणा यथा,—

“रुच्योर्वा बड़वाक्षीरं बलं शीघ्रानिलापहम् ॥”
इति भावप्रकाशस्य पूर्वखण्डे द्वितीये भागे ॥
बड़वारूपधारिणी रुच्यपत्नी संज्ञा । यथा,
मार्कण्डेयपुराणे । ७७ । २३ ।

“रुच्यतापमनिच्छन्ती तेजसस्तस्य विभ्यती ।
तपश्चार तत्रापि बड़वारूपधारिणी ॥”
अस्या विशेषविवरणम् तत्रैव विशेषतो द्रष्टव्यम् ॥
द्वितीया रुच्यपत्नी । इति कैचित्तुं । यथा, भाग-
वते । ८ । १३ । ८—६ ।

“विवस्वतश्च हे जाये विश्वकर्मसुते उभे ।
संज्ञा ह्या च राजेन्द्र ! ये प्रागभिहिते तव ॥
द्वितीयां बड़वामेके तासां संज्ञासुतास्त्वयः ।
यमो यमी आह देवश्यायायाश्च सुतानु श्रेष्ठ ॥”
अग्निनीलम्भम् । इति ज्योतिषम् । (नारी-
विशेषः । इति हेमचन्द्रः । दासी । यथाह नारदः ।
“भक्तदासश्च विज्ञेयस्तथैव बड़वाकृतः ॥”
वासुदेवस्य स्नानामखाता परिचारिका । इति
हरिवंशः । १५ । ३ ॥) नाडुवाभिः । अस्त्योत्-
पत्तिर्यथा,—

“अथाकाशगता देवाः कुडं ड्डा महेश्वरम् ।
प्रवीह जगतां नाथ । कामे क्रोधं परिलब्ध ॥
इति सा वदतां तेषाममराणां तदानलः ।
जलाटचक्षुःसम्भूतो भस्माकार्थोन्नोभवम् ॥
ब्रह्मा क्रोधानलं शम्भोधन्तं सकलानु जनानु ।
बड़वारूपिणं चक्रे देवानां पुरतस्तदा ॥
बड़वां तां तदा देवाः सौम्यां ज्वालासुखीं
शुभाम् ।

ड्डा निर्विघ्नमनसो बभूवुः पूर्वपीडिताः ॥
बड़वां तां समादाय तदा ज्वालासुखीं विधिः ।
सागरं प्रययौ लोकहिताय जगतां प्रभुः ॥
गलाय सागरं ब्रह्मा प्रोवाच परिपूजितः ।
यथावत्तेन विप्रन्ताः समयश्च निदेशयन् ॥
अयं क्रोधो महेशस्य बड़वारूपपृक् त्वया ।
ज्वालासुखः सदा धार्थ्यं यावन्न विलयान्यहम् ॥
यदा त्वामहमागम्य वदामि सरितापते ! ।
तदा त्वया परिखाव्यः क्रोधोऽयं बड़वासुखः ॥
भोजनं भवतस्तोयमेतस्य तु भविष्यति ।
यत्नादेव विधार्थ्योऽयं यथा नो याति चान्तरम् ॥
इत्युक्तो ब्रह्मणा सिन्धुरङ्गीचक्रे तदा क्रुधम् ।
अहोतुं बड़वावक्त्रं शम्भोश्चाशक्यमप्यरम् ॥
ततः प्रविशो जलधौ पावको बड़वासुखः ।
वार्योघविद्धहंसस्य ज्वालामालातिदीपितः ॥”

इति कालिकापुराणे ४१ अध्यायः ॥
(नदीविशेषः । यथा, महाभारते । ३ । २२१ । २४ ।

“तमसा नर्मदा चैव नदी गोदावरी तथा ।
वेणोपवेक्षा भीमा च बड़वा चैव भारत ! ॥”
तीर्थभेदः । यथा, महाभारते । ३ । ८२ । ८८ ।

“ततो गच्छेत् बड़वां त्रिभु लोकेषु विश्रुताम् ।
पश्चिमायानु सन्ध्यायां उपसृश्य यथाविधि ॥”

ब(व)डवाकृतः, पुं, (बड़वया दास्या कृतः ।)
पञ्चदशदासान्तर्गतदासविशेषः । यथा,—
“भक्तदासश्च विज्ञेयस्तथैव बड़वाकृतः ॥”

इति नारदः ॥
बड़वा दासी तस्मीभादङ्गीकृतदास्यः । इति
दायकमसंयहः ॥ कुत्रचित् बड़वाभृतो बड़वा-
कृतोऽपि पाठः ॥

ब(व)डवाभिः, पुं, (बड़वायाः समुद्रस्थितायाः
घोटक्या सुखस्योऽभिः ।) समुद्रस्याभिः । (अस्य
विवरणम् बड़वानलशब्दे द्रष्टव्यम् ॥)

ब(व)डवानलः, पुं, (बड़वाया अनलः ।) बड़वाभिः ।
तत्पर्यायः । सलिलेन्वनः २ बड़वासुखः ३ काक-
ध्वजः ४ वाणिजः ५ स्कन्दाभिः ६ लघुधुकु ७
काष्ठधुकु ८ । इति त्रिकाण्डशेषः ॥ और्वः
६ नाडुवः १० । इत्यमरः । १२ । १५६ ॥ उर्वस्य
अधेरपत्वम् और्वः षाः । बड़वायां विद्यमानो
नाडुवः षाः । बड़वाया अनलो बड़वानलः ।
आधाराधयभावसम्बन्धः । पुरा किल उर्वस्य
मुनिना अयोनिजं पुत्रमिच्छता वक्षो मथितं
तत्र ज्वालामयः पुरुषो जातः स च समुद्रे
बड़वासुखे अवस्थापितः । इति पौराणिकाः ॥
इति तट्टीकायां भरतः ॥ * ॥ तस्य विवरणं
यथा,—

“और्वस्तु तपसाविष्टो निवेश्योऽहं हुताग्ने ।
ममश्रेकेन दर्भेण सुतस्य व्रतधारिणम् ॥
तस्योर्वं सहसा भित्त्वा ज्वालामाली ह्यग्निन्दनः ।
जगतो दहनकाङ्क्षी पुत्रोऽभिः समपद्यत ॥
और्वस्योर्वं विनिर्भेद्य और्वो नामान्तको-
नलः ।
दिग्घननिव लोकांस्त्रीन् जज्ञे परमकोपनः ॥

उत्पन्नमात्रश्चोवाच पितरश्चीनया गिरा ।
क्षुधा मे वाधते तात ! जगद्भक्षे त्वजस्य माम् ॥
त्रिदिवारोहिभिर्ज्वलितैर्जृम्भमाणो दिशो दृष्ट ।
निर्देहन् सर्वभूतानि वटुधे सोऽन्तकोऽनलः ॥
एतस्मिन्नन्तरे ब्रह्मा मुनिमौर्वं समागतः ।
उवाच वार्थतां पुत्रो जगतस्त्वं दयां कुरु ॥
अस्यापत्वस्य ते विप्र ! करिष्ये स्थानसुप्तमम् ।
तथ्यमेतन्मम वचः श्रेष्ठ्य त्वं वदतांवर ! ॥
और्वं उवाच ।

घन्योऽस्माद्युष्णीतोऽस्मि यन्मोऽद्य भगवानु
शिशोः ।
मतिमेतान्दहातोऽहं परमानुग्रहाय वै ॥
प्रभातकाले संप्राप्ते काङ्क्षितये समागमे ।
भगवंस्तर्पितः पुत्रः कैर्ह्येः प्राश्रयते सुखम् ॥
कुत्र वास्य निवासः स्याद्भोजनम् किमात्मकम् ।
विधास्यतीह भगवानु वीर्यतुल्यं महौजसः ॥
ब्रह्मोवाच ।

बड़वासुखेऽस्य वसतिः समुद्रे वै भविष्यति ।
मम योनिर्जलं विप्र ! तत्र मे तोयदं सुखम् ॥
अत्राहमासे नियतं पिबन् वारिमयं हविः ।
तद्विस्तव पुत्रस्य विद्वज्जानयंश्च तम् ॥
ततो युगान्ते भूतानां मेघवाहश्च पुत्रक ।
सहितौ विचरिष्यावो निष्पाराणकराविह ॥
एषोऽभिरन्तकाले तु सलिलाग्नी मया कृतः ।
दहनः सर्वभूतानां सदेवासुररक्षसाम् ॥
एवमस्त्विति तं सोऽभिः संटतज्वालमङ्गलः ।
प्रविवेशार्थं सुखं विप्रनष्टान्तरप्रभम् ॥”
इति मात्स्ये १५० अध्यायः ॥

(मर्दनदहनय हरनेत्रसमुद्रतोऽभिरपि बड़वा-
नलः । अस्य प्रमाणादिकं बड़वाशब्दे द्रष्टव्यम् ॥)
लङ्काया दक्षिणे पृथिव्याक्षतुर्धभागरूपस्थान-
विशेषः । इति सिद्धान्तशिरोमणिः ॥ (वटि-
कौषधविशेषः । यथा,—
“शुद्धतामस्य भागैकं भरिचस्य तथैव च ।
विषं तत्तुल्यकं दद्यात् तत्सर्वं शृङ्खलार्थितम् ॥
लाङ्गजीरससंयुक्तं तत्सर्वं पृटके पचेत् ।
रक्तिकादितयं वापि त्रितयं वा प्रकल्पते ॥
दोषे औषधसमायुक्तं द्विदोषशमनो भवेत् ।
भक्षयेत् पवने चोपे बड़वानलसंज्ञितम् ॥
इति बड़वानलो रसः ॥”

इति वैद्यकरसेन्द्रसारसंघे ज्वराधिकारे ॥
ब(व)डवासुखः, पुं, (बड़वाया घोटक्या सुखमाश्रय-
स्वेनास्यस्य । अर्धं आदित्वात् अच् ।) बड़वा-
नलः । इति हेमचन्द्रः ॥ (यथा, हरिवंशे ।
६७ । २२ ।

“सा यथैवायं वगता तथैव बड़वासुखे ॥”
महादेवस्य सुखमित्येके । यथा, महाभारते ।
७ । २०० । १११ ।
“तस्य देवस्य यदहं समुद्रे तदतिष्ठत ।
बड़वासुखेति विख्यातं पिबन्तोयमयं हविः ॥”
महादेवस्य नामभेदः । यथा, महाभारते ।
१३ । १७ । ५५ ।